

DVE KRAJNOSTI U POLITIČKOJ DELATNOSTI RUSKIH IZBEGLICA U SRBIJI (1941-1945)

APSTRAKT: U radu je prikazan odnos ruskih emigranata prema nemačkoj okupacionoj vlasti u toku Drugog svetskog rata; na jednoj strani saradnja sa nemačkim obaveštajnim službama, a na drugoj njihova antifašistička delatnost.

Nakon okupacije zemlje, aprila 1941. godine, Jugoslavija je rasparčana na okupacione zone i stvorene su posebne administrativno-teritorijalne jedinice. Ovim postupkom je i ruska emigracija, koja je do tada bila centralizovano organizovana u Državnoj komisiji za ruske izbeglice i Delegaciji za zaštitu ruskih emigranata (koje su ukinute), morala da bude podeljena. Tako je za vreme rata ruska emigracija živela i delovala posebno na okupiranim teritorijama od strane Nemačke, Mađarske, Italije, Bugarske i u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Veze među tim delovima nisu bile sasvim prekinute. Beograd je i dalje ostao centar emigranata iz bivše Jugoslavije. U njemu je sada smešten Ruski biro, kao rukovodstvo ruske emigracije u Srbiji. Zvaničan naziv Biroa bio je *Punomoćni biro za zaštitu interesa ruske emigracije u Srbiji*, a docnije je upotrebljavan naziv *Uprava za poslove ruske emigracije u Srbiji*. Sedište Biroa se nalazilo u Ruskom domu u ulici Kraljice Natalije br. 33.

Da bi imao potpun uvid u brojno stanje emigranata na teritoriji okupirane Srbije (bez Bačke, Srema i drugih otrgnutih teritorija), Ruski biro je 13. februara 1942. godine izvršio popis i registraciju ruskih emigranata. Utvrđeno je da emigracija živi u 86 mesta i da njen broj iznosi 11.195 lica, od kojih 6.500 u Beogradu.¹

Okupacione vlasti su načelno imale blagonaklon stav prema ruskoj emigraciji, očekujući da će se ona kompletno staviti u njenu službu. Sa

1 Новый путь бр. 16, 24. 5. 1942.

Nemcima se povezalot gotovo čitavo rukovodstvo emigracije, što i nije čudno ako se ima u vidu da su ga sačinjavali ljudi iz elitnih društvenih slojeva carske Rusije. Oni se nikako nisu mirili sa postojanjem boljševičke vlasti u njihovoj domovini i očekivali su da će je vojnički snažan i moćan Nemački Rajh srušiti, a njima omogućiti dugo očekivani povratak u domovinu.² Većina emigranata je odobravalat sve korake okupatora i direktno saradivala sa njim, drugi su tokom čitave okupacije ostali pasivni i politički neaktivni, nastojeći da budu neprimećeni, dok se samo mali broj aktivno uključio u NOB ili je iz ilegale pomagao.³

Ruski emigranti u nemačkim obaveštajnim službama

Najdirektnija saradnja ruskih emigranata sa okupatorom ostvarivana je putem njihovog učešća u obaveštajnim službama Gestapou i Abveru (Abwehr). Do te saradnje nije došlo ni slučajno, ni iznenada. Postojale su raznovrsne i razgranate veze između nemačkih i ruskih monarhista pre, u toku, i po završetku Prvog svetskog rata. Tu praksu je nastavio izvestan broj ruskih emigranata i po dolasku u Jugoslaviju, šaljući u Nemačku razne obaveštajne podatke. Jugoslovenska policija je znala za te veze, ali se nije dovoljno energično borila protiv njih, ne smatrajući ih mnogo opasnim po zemlju.⁴ Ona je bila potpuno zaokupljena borbom protiv komunista, gledajući u njima glavne neprijatelje države. Dolaskom Hitlera na vlast u Nemačkoj, nacisti su ne samo obnovili, učvrstili i intenzivirali stare monarhističke veze, nego su uspostavili i nove, pripremajući se za rat. U svemu tome ruski emigranti u Jugoslaviji nikako nisu igrali pasivnu ulogu. Oni su još pre početka Drugog svetskog rata, 1. septembra 1939. godine, procenili da neminovno mora doći do oružanog obračuna između SSSR-a i Nemačke, iz koga će Nemačka izaći kao pobednik. Zbog toga su u nacionalsocijalističkoj Nemačkoj videli jedinog prirodnog i realnog saveznika u Evropi za ostvarenje sopstvenih ciljeva. Ovu okolnost je namačka obaveštajna služba maksimalno koristila, angažujući ruske emigrante na razne načine i stvarajući od njih još jedan oslonac za ostvarenje svojih planova u odnosu na Jugoslaviju. Ta nova, temeljna promena u orijentaciji dela ruske emigracije na Nemačku, manje-više, izmakla je pažnji jugoslovenske policije.

Okupacijom Jugoslavije stvoreni su uslovi za svestranu, ničim ometanu saradnju dve zainteresovane strane. Ne samo da više nije bilo bojazni od otvorene saradnje, već je ona postala poželjna i pružala je razne povlastice. To je išlo dotle da su ruski emigranti ne samo vrbovani od strane nemačkih okupacionih organa, već su se i sami nudili za obaveštajni rad. Često su

2 Ostoja Đurić, *Ruska literarna Srbija 1920-1941*, Gornji Milanovac 1990, str. 231.

3 Л.К. Шкаренков, *Агония белой эмиграции*, Москва 1986, 216-217.

4 *Politika* 20. 7. 3. 10. 1921; 27. 28. 29. 3. 6. 4. 1922.

samoinicijativno podnosili razne prijave, denuncijacije i optužbe protiv svojih sunarodnika, ali i protiv jugoslovenskih građana. Neke od tih prijava i optužbi nisu bile zasnovane na realnim činjenicama, već su bile posledica pakosti, mržnje i raznih drugih malograđanskih sklonosti. Da je to postalo svakodnevnna i "prirodna" pojava, svedoči i izjava SS Hauptsturmführera Karla Benka Ditges-a, šefa antikomunističkog odseka beogradskog Gestapoa koji je reako: "... Samo je po sebi razumljivo da su se Rusi – beloemigranti dobrovoljno ponudili da za nemačke vlasti, dakle i za Gestapo, rade i da su, prema tome, na obaveštajnom sektoru dostavljali izveštaje Bds-u Beograd".

Zahvaljujući ovakvom držanju ruskih emigranta, oni su mogli biti uključeni u rad na narazličitim mestima po raznim nemačkim obaveštajnim službama. Prema nekim podacima, oko 200 ruskih emigranata je radilo za Gestapo i Abver.⁵ Pojedinci su dospeli do rukovodećih položaja i postali nemački obaveštajni oficiri, dok su drugi bili činovnici, tumači, fotografi. U obaveštajnu službu prvenstveno su primani ruski emigranti nemačkog porekla, jer su Nemci strogo vodili računa o nacionalnom sastavu svojih obaveštajnih ustanova.

Kada se govori o ruskim emigrantima koji su radili za Gestapo, moraju se u prvom redu spomenuti oni koji su se nalazili na istaknutijim položajima u raznim ustanovama ili organizacijama, a preko kojih je Gestapo osiguravao kontrolu nad radom tih ustanova i organizacija i sprovodio u njima svoju volju.

Kao karakterističan primer takvog načina rada Gestapoa jeste delovanje preko agenta *Mihajla*. Taj pseudonim imao je Aleksandar Semjonov, bivši vlasnik fabrike *Kaiser* u Osijeku. U SS jedinicama je imao čin Hauptsturmführera. Semjonov je neprekidno radio na regrutovanju kadrova za rad u Nemačkoj, za tumače, razne specijaliste i sl. a sve sa ciljem da pokaže lojalnost i privrženost Nemcima. Kasnije je dodeljen štabu generala Majsnera u Beogradu. Tu je bio odgovoran za vrbovanje emigranata za obaveštajni rad. Veliko poverenje i posebnu čast nemačka komanda je ukazala Semjonovu izdajući naredbu kojom ga ovlašćuje da formira bataljon Pomoćne policije (Hipo).⁶ Pored tog javnog rada i saradnje sa okupatorom, Semjonov je aktivno saradivao sa Gestapoom. Njegov potpis se nalazi na mnogim izveštajima koji su stizali u beogradski Gestapo. Uživao je toliko poverenje kod svojih poslodavaca da se od Semjonova tražilo mišljenje o pojedinim ljudima, o kojima su prethodno dobijeni podaci sa drugih strana.⁷ Svojim radom je pokrivao i unutrašnjost Srbije. Tako je, na primer, dao podatke o delatnosti komunističke grupe u Vrnjačkoj Banji.⁸ Često je putovao u Sofiju. Po povratku u

5 Л.К. Шкарснков, н. д. 217.

6 Русское дело бр. 3, 20. 7. 1943.

7 Istorijski arhiv Beograda (IAB), Fond zapovednika Policije bezbednosti i službe bezbednosti (Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes – Bda), I-122, C-126, I-51.

8 IAB, Bds, G-564.

Beograd podnosio je izveštaje o tamošnjim prilikama i o radu pojedinih ruskih emigranata na rukovodećim položajima.⁹ Zbog takvog delovanja, kao i zbog aktivnog organizovanja ruske emigracije u korist okupatora i učestvovanja u borbi protiv NOV, Semjonov je posle rata u Jugoslaviji proglašen za ratnog zločinca, osuđen je i streljan.

Beogradska Specijalna policija je u toku okupacije blisko saradivala sa Gestapoom, imajući status potčinjene strane. Pored ostalog, proveravala je i hapsila ljude za račun Gestapoa. Na tom poslu radili su i ruski emigranti, a naročito se istakao ruski emigrant Nikola Gubarev (rođ. 1902). On je još pre Drugog svetskog rata radio u beogradskoj policiji, produžio je isti posao u toku okupacije zemlje. Kao osvedočeni antikomunista i veliki simpatizer Nemaca, Gubarev je postavljen za šefa IV odseka Specijalne policije, zaduženog za komuniste. Nakon dva meseca na tom položaju ga je zamenio Boško Bećarević, a Gubarev je imenovan za šefa III odseka Specijalne policije, koji se bavio strancima. Na toj dužnosti je ostao do leta 1944. godine kada je pobegao u Beč, nastojeći da izbegne kaznu zbog svog dotadašnjeg rada u policiji.¹⁰ U praksi je bio poznat kao izuzetno surov i neumoljiv policajac, koga su mnogi po zlu zapamtili. Posle provale komunističke organizacije u Nišu, februara 1942. godine, Gubarev je učestvovao u hapšenju celog Mesnog komiteta KPJ grada Niša i oko 150 aktivista.¹¹ Veliki broj predmeta koji se odnose na provere, hapšenja i sl. nose njegov potpis.¹² Gubarev je takođe proglašen za ratnog zločinca.

Jedan od najaktivnijih agenata i saradnika nemačkih obaveštajnih službi bio je Aleksandar Lanin. Rođen je 1905. godine u Nižnjem Novgorodu u Rusiji. U Jugoslaviji se bavio pretežno novinarstvom. Oduševljeno je pozdravio dolazak nacista na vlast u Nemačkoj i u beogradskom monarhističkom listu "Царский вестник" br. 91 iz 1933. godine neskriveno izneo svoje antiboljševičko i revanšističko opredeljenje. Neki dokumenti upućuju na zaključak da je još u tom periodu stupio u službu Gestapoa.¹³

Lanin je Nemcima učinio usluge od neprocenjive vrednosti. U saradnji sa Leonidom Čudnovskim, doratnim načelnikom ključkog sreza i takođe ruskim emigrantom i nemačkim čovekom, obezbedio je nemačkoj vojsci uspešno zaposedanje strateški važnog Đerdapa i Sipskog kanala još uoči 6. aprila 1941. godine, iako je jugoslovenska vojska bila preduzela sve mere da izvrši miniranje i zaprečavanje kanala, kako ne bi pao u ruke Nemcima u

9 IAB, Bds, A-194.

10 Arhiv Jugoslavije (AJ), 110, DK, F. br. 3090.

11 Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji, kvislinška uprava 1941-1944*, knj. 1, Beograd 1979, str. 327.

12 "Beograd u ratu i revoluciji 1941-1945", knj. 1, Beograd 1984. godine, str. 241, 294; IAB, Bds, C-126.

13 O. Đurić, n. d, str. 231.

upotrebljivom stanju.¹⁴ Nemci su se Laninu dostojno odužili za učinjene usluge. Dolaskom okupacije postavljen je za pomoćnika generala Skorodumova, šefa Ruskog biroa, tj. postao je druga ličnost među ruskim emigrantima u Srbiji. Bavio se delikatnom i osetljivom propagandom preko listova "Русский бюллетень" i "Русское дело".¹⁵ Pored toga, kao ličnost od nemačkog poverenja i kao agent Gestapoa učestvovao je u "čišćenju" ruske emigracije od raznih "sumnjivih elemenata". Nakon smenjivanja Skorodumova i Lanin napušta rad u Ruskom birou, prelazi u nemačku Pomoćnu policiju, a takođe radi i za Gestapo. U toku 1941-1942. godine, delovao je sa svojom grupom agenata u okolini Đerdapa za račun Bds-a. Naime, sumnjalo se da britanski Intelidžent servis želi da minira Đerdap i sruši stene kod Trajanovog mosta i time onemogućiti celokupni saobraćaj tom rekom, pre svega prevoz nafte iz Rumunije u Nemačku.

Polje Laninog delovanja se prostiralo i na susedne zemlje. Stalno je putovao između Beograda, Berlina, Beča, Sofije i Bukurešta. Kao agent Specijalne policije Aleksandar Lanin je zajedno sa Božinović Anđelkom, takođe agentom, učestvovao u specijalnoj misiji otkrivanja delatnosti KP Bugarske, o čemu je podneo veoma opširan izveštaj Bds-u.¹⁶ Kako je utvrđeno iz mnogih raspoloživih dokumenata, Lanin je koristio šifru M 12.¹⁷

Veoma uspešno, kao agent, delovao je i Nikola Primerov. Izveštaji koje je podnosio bili su veoma iscrpni. Stekavši poverenje ruskog inženjera Petra Andrijuščenka, Primerov je dobio zadatak da formira ilegalne grupe koje bi u prvo vreme bile priključene Ruskom šuckoru, a u trenutku kada dođe do slabljenja okupacione vojne moći, u zajednici sa komunistima da napadnu Nemce. Podatke o svemu što je saznao, Primerov je dostavio Bds-u. Andrijuščenko je odmah uhapšen i saslušan. Prilikom saslušanja Andrijuščenko je poricao svaki ilegalni rad, ali je, pod pritiskom, najzad, sve "priznao". Na osnovu ovog priznanja proglašen je krivim i streljan 5. juna 1942. godine. Interesantno je da se u istom dosijeu nalaze i izveštaji izvesnog "Sime", pisani na istom papiru i istim stilom kao i izveštaji Nikole Primerova, pa se može pretpostaviti da je i "Sima" ruski emigrant i da je zajedno sa Primerovim radio na istim slučajevima, ili mu je možda bio neka vrsta glavnog agenta.¹⁸

Nikola Primerov se nije bavio samo emigrantima iz Rusije. Svojim izveštajem optužio je i Dragoljuba Jankovića da je komunistički funkcioner. Janković je nakon toga uhapšen i upućen na prisilni rad.¹⁹

14 Dragoljub Petrović, *Istočna Srbija u ratu i revoluciji*, Beograd 1985, str. 26.

15 M. Borković, n.d, knj. 2, str. 273.

16 IAB, Bds, B-508.

17 IAB, D-250.

18 IAB, Bds, A-90.

19 IAB, Bds, J-318.

Na osnovu primedbe koja je uneta prilikom obrade dosijea, 3. decembra 1949. godine, znamo da je Nikola Primerov, tokom okupacije, stanovao u Južnom bulevaru br. 346 i da je iz zemlje pobjegao pred oslobođenje.²⁰

Gestapo je među ruskim emigrantima vrbovao agente i za kontrolu ruske radničke profašističke organizacije – Nacionalni trudbenički savez novog pokolenja (NTSNP), čije je delovanje izazivalo živo interesovanje nemačke obaveštajne službe. Zanimljiv je rad Nine Erdelji, rođene Bukolov. Nina je inače rođena u Nikopolju 1919. godine, po zanimanju je bila hemičarka i sve do 1942. godine živela je u Beogradu, a zatim je otišla na rad u Nemačku. Pored ostalih, imala je zadatak da prati Eugena Divnića, funkcionera NTSNP. Jednom prilikom je Divnić otputovao iz Berlina za Banat preko Beograda. Nina ga je u stopu pratila sve do Beograda i, pošto nije imala isprave za put u Banat, obratila se za pomoć nekom nadležnom organu u Beogradu. Nakon najhitnije provere njenih navoda preko Bds-a, izdata joj je potrebna isprava i omogućeno da nastavi dalje izvršavanje zadatka.²¹

Ruski emigranti su korišćeni kao agenti u borbi protiv komunista i saradnika NOP-a. Gestapo ih je ubacivao u te organizacije kao provokatore. Tako su poverljivi ljudi (V-Manni) IV odeljenja beogradske Specijalne policije, Lebedev i Tanuševski, ubacili svog čoveka Mihaila Gorohova u organizaciju KPJ. Toj organizaciji je pripadao i ruski emigrant Ilčenko. Gestapo je uhapsio Ilčenka, a istovremeno je pro-forme uhapsio i Gorohova. Njemu je odmah dat novi zadatak. Trebalo je da u zatvoru provocira Nikolajeva i od njega dobije nove podatke o komunističkoj delatnosti. Nikolajev nije naseo na provokacije, ali je i dalje ostao pri staroj optužbi izvesnog inž. Zozulina koji je takođe bio hapšen po osnovu komunističke delatnosti.²² Specijalna policija je često koristila ubacivanje provokatora u zatvorske ćelije sa uhapšenimcima, jer je to bio najlakši put da dođe do željenih informacija.

Zahvaljujući izveštajima pomenutog Semjonov-a o porodici Ikonikov, ranije uhapšeni Ivan Ikonikov je pušten iz zatvora i vrbovan da kao tobožnji komunist obaveštajno radi za nemačku Sigurnosnu policiju (SIPO). Ikonikov je upućivan na razne zadatke na kojima se, međutim, nije pokazao kao naročito podesan. Zato mu kasnije nisu poveravali nikakve poslove te vrste.²³

Nameštenici po raznim nemačkim ustanovama u Beogradu takođe su služili kao dobar izvor informacija. Tako je ruski emigrant, Sergije Nedihljev, koji je radio kao tumač, dostavljao podatke o komunistički nastrojenom Konstantinu Čubovskom i drugima.²⁴ Zatim, Nikola Kuznjecov, preko tu-

20 IAB, Bds, A-90.

21 IAB, Bds, E-30.

22 IAB, Bds, G-166.

23 IAB, Bds, I-50.

24 IAB, Bds, C-157.

mača Volodina, takođe ruskog emigranta, daje podatke o nameštenicima beogradske Direkcije PTT-a. Naročito ističe Ljubomira Šoča, kao aktivnog propagatora sabotaža. Šoč je uhapšen i sproveden u logor Mauthauzen, gde je umro.²⁵

Različiti su razlozi zbog kojih su se ruski emigranti upuštali u obaveštajni rad za Nemce. Tako je Tatjana Ivanovna pobešla iz SSSR-a 1925. ili 1926. uz pomoć Volka, nemačkog konzula u Harkovu. Kao zahvalnost za ukazanu pomoć ona je smatrala svojom obavezom da radi kao obaveštajac za Gestapo. Međutim, Tatjana se nije držala strogih principa tajnosti koji su važili u njenoj službi, već je nesmotreno pričala o svemu što je znala. Zbog toga je uhapšena i upućena u koncentracioni logor za žene u Ravensbriku.²⁶

Nemačka vojno-obaveštajna služba, Abver, takođe je koristila ruske emigrante za svoje poslove. Jedan od najpoznatijih agenata Abvera među ruskim izbeglicama u Beogradu bio je Petar Petrovič Durnovo. On je rođen 1885. u Petrogradu i već u međuratnom periodu je saradivao sa nemačkim obaveštajnim službama, izdajući tajne jugoslovenske vojske. U toku okupacije, saradivao je sa Abwehrstelle, jednom od ustanova Abver-a. Poznato je da je on, između ostalog, izveštavao o delatnosti ruskog emigranta, kneza Avalova, osumnjičenog da je agent Intelidžent servisa. Durnovo je svojeručno i vrlo uredno vodio svoje obaveštajne spise. Obaveštavao je o ruskim emigrantima, o Šuckoru i njegovim generalima Štejfonu, Krejteru i drugima, o Nedićevim ministrima, o Draži Mihailoviću, o stranim izaslanicima, diplomatama i slično. Sa Abverom je održavao vezu preko glavnog poverenika Asta u Beogradu, dr Bauera, alias Bergmana, kao i preko drugih poznatih obaveštajaca. Durnovo je za svoje zasluge odlikovan ordenom nemačkog orla I reda s Hitlerovim potpisom.

Interesantni su slučajevi ruskih emigranata koji su denuncirani policiji i potom hapšeni kao komunisti, da bi se tokom saslušanja ustanovilo upravo suprotno. Takav se slučaj desio Borisu Aleninu. On je prijavljen Gestapou od izvesne Jevgenije Levandovske, takođe ruske emigrantkinje, da je povezan sa pokretom Draže Mihailovića. Uhapšen od Gestapoa, Alenin je dokazao da radi za beogradski Abver i to upravo po liniji pokreta Mihailovića, odnosno da obaveštava Abver o radu tog pokreta, istražuje slučajeve šverca oružja iz organizacije TOT (Todt) u korist Dražinog pokreta i tome slično.²⁷

Bilo je i drugih ruskih emigranata koji su radili za različite nemačke obaveštajne službe. Oni su svoje dostave potpisivali šiframa ili pseudonimima, tako da ne znamo o kojim je ličnostima reč. Zbog toga ih u ovom radu nismo pominjali.

25 IAB, Bds, St-20.

26 IAB, UGB, SP, IV-42/131 k 276/33.

27 IAB, Bds, A-648.

Učešće ruskih emigranata u antifašističkom pokretu

Iz Rusije su posle revolucije 1917. godine bežali uglavnom antiboljševici. Među onima koji su prispeli u Jugoslaviju daleko su brojniji bili monarhisti. Oni su u celom međuratnom periodu zauzimali najuticajnije položaje u gotovo svim izbegličkim organizacijama i sa tih položaja vodili istrajnu i beskompromisnu borbu ne samo protiv komunista uopšte, nego i protiv nemonarhista u svojoj sredini, optužujući ih da su skoro podjednako odgovorni kao i boljševici za sve ono što se od 1917. godine dogodilo u Rusiji. Međutim, u toku dvadesetogodišnjeg izbeglištva ruskih ljudi desile su se krupne promene u svetu, SSSR-u i Jugoslaviji. Među ostalima 1. septembra 1939. godine otpočeo je Drugi svetski rat, aprila 1941. godine fašističke sile su okupirale Jugoslaviju i raskomadale je, a 22. juna iste godine nacistička Nemačka je povelala nemilosrdni istrebljivački rat protiv Sovjetskog Saveza. Sve je to imalo snažnog odjeka u emigrantskoj sredini i ubrzalo njeno diferenciranje. Deo mladog naraštaja je pošao u suprotnom pravcu od onoga kojim su išli njegovi stariji. Družeci se u srednjoj školi, na univerzitetu, na radnom mestu i u drugim prilikama sa domaćim svetom, ta omladina je dolazila u dodir sa raznovrsnim progresivnim idejama i potpadala pod njihov uticaj. Značajnu ulogu u svemu tome odigrali su i razni sovjetski organi. Mnogi mladi emigranti su postali ubeđeni antifašisti i simpatizeri SSSR-a, a retki među njima članovi SKOJ-a i KPJ, što je bilo nezamislivo i nedopustivo za shvatanja ogromne većine starijih generacija.

Mnogi ruski emigranti su u svojim uspomenuama i sećanjima iznosili razloge koji su uticali na promenu njihovog mišljenja. Tako je V. V. Šuljgin, emigrant koji je Drugi svetski rat proveo u Jugoslaviji, dvadeset godina kasnije pisao da mu je upravo taj rat otvorio oči. Po njegovom otvorenom priznanju, razmišljao je otprilike ovako: "Neka bude rat! Neka ruski narod dobije oružje u svoje ruke! On će ga okrenuti protiv omrznute sovjetske vlasti i svrgnuće je!". Kada je rat otpočeo Šuljgin je shvatio da se desilo nešto sasvim suprotno njegovim predviđanjima. Ruski narod, dobivši oružje u svoje ruke, ne samo da nije svrgnuo sovjetsku vlast, nego se okupio oko nje i herojski ginuo u žestokim borbama. Krvareći, on se borio za otadžbinu i Šuljginu je postalo jasno da ti ljudi Sovjetski Savez smatraju svojom otadžbinom, a sovjetsku vlast svojom vlašću. To saznanje je, po njegovim rečima, srušilo glavne principe emigrantske ideologije. On je kazao sebi: "Znači, mi smo grešili; taj narod ne želi 'oslobođenje' od naše strane". Kada je to shvatio, Šuljginu su svi njihovi napori za svrgavanjem sovjetske vlasti postali tragični i smešni.²⁸

Pobede Crvene armije u otadžbinskom ratu učinile su da kod dela emigracije dođe do nove korekcije shvatanja i menjanja pozicija. Kada je

28 Л.К. Шкаренков, и. д. 216.

nemačka vojna sila zaustavljena na Volgi i polako počela da gubi bitku za bitkom, mnoge je to podsetilo na slom Napoleonovog pohoda na Rusiju. Onima koji su samostalno razmišljali postalo je jasno da će Nemačka izgubiti rat. Tada se jedan broj ruskih emigranata priključio NOP-u i sa oružjem u ruci započeo borbu protiv fašizma. Jedan od njih, Fjodor Mahin se po mnogo čemu razlikuje od svih ostalih, pa ćemo mu posvetiti nešto više pažnje.

Mahin se rodio 1882. godine u sibirskom gradu Nikolajevsku. Završio je prvo Vojnu kozačku školu, pa zatim Generalštabnu akademiju (Imperatorska nikolajevska vojna akademija). Tokom Prvog svetskog rata, kao oficir za vezu, služio je u Srpskoj dobrovoljačkoj diviziji u Dobrudži. Sa Rumunskog fronta je 1916. godine, sa svojom jedinicom prebačen na Solunski front, gde je 1918. godine učestvovao u njegovom proboju, za šta je bio odlikovan.²⁹ Po završetku Prvog svetskog rata otišao je u Kinu, zatim u Englesku, Francusku i Čehoslovačku. Iz Praga je 1924. godine došao u Beograd i odmah počeo sa osnivanjem Zemgor-a (Udruženje odbornika ruskih oblasnih i gradskih samouprava). Zemgor je bio prvenstveno humanitarna i kulturno-prosvetna organizacija, ali je delovao i na društveno-političkom planu. Njegovi članovi su uglavnom bili progresivni ljudi iz redova mlađih intelektualaca. Zemgor je izdavao list *Ruski arhiv* u kome je i Mahin vrlo često objavljivao svoje članke. Posebno su bili kvalitetni članci iz vojne oblasti u kojoj je Mahin bio veliki stručnjak. Prosto su bili porazni svojom objektivnošću i preciznošću. Zavidljuje sa koliko tačnosti je Mahin predvideo razvoj situacije na bojištu. To osobito važi za članak *Strategijski položaj Nemačke*, objavljen u broju 37-38, u kome je data analiza i tačna prognoza budućih pravaca Hitlerove agresije.³⁰ U Parizu je 1939. godine objavio knjigu pod nazivom *L'Armee Rouge* (Crvena armija), kojom je zapadnom svetu skrenuo pažnju na ovu vojnu silu. Naredne godine je u Beogradu izašla druga njegova knjiga *Kina u plamenu*, štampana na srpskohrvatskom jeziku. Svoje eserovske ideje Mahin nije skrivao. Naprotiv, bio je u stalnoj vezi sa levo orijentisanim ljudima, tako da je već 1939. godine postao član tada ilegalne Komunističke partije Jugoslavije. Od 1941. godine priključio se NOP-u i pri Propagandnom odeljenju Vrhovnog štaba najviše radio na prevođenju telegrama i pripremi materijala za radio stanicu *Slobodna Jugoslavija*, *Vojnopolitički bilten* i *Borbu*. Krajem rata je dobio najviši jugoslovenski čin – generallajtnanta. Postao je načelnik Istorijskog odeljenja Generalštaba Jugoslovenske armije. Po oslobođenju je objavio još dve brošure *Juriš na Nemačku* i *Naša regularna vojska*. Umro je 3. juna 1945. godine i, uz najviše vojne počasti, sahranjen na beogradskom Novom groblju u Aleji zaslužnih građana. Beograd mu se odužio tako što jedna ulica na Dorćolu nosi njegovo ime.³¹

29 *Vojna enciklopedija*, tom V, str. 321.

30 В.А. Тесемников, *Российская эмиграция в Югославию (1919-1945 гг.)* Вопросы истории, no. 10, Москва, 1988, 136.

31 О. Ђurić, n. d, str. 31-32.

General Jugoslovenske armije je postao još jedan ruski emigrant, predstavnik mladog emigrantskog pokolenja koje se školovalo kod nas, Vladimir Smirnov. Rođen je 1899. u Taškentu. U Beogradu je završio Tehnički fakultet i radio kao građevinski inženjer, specijalista za mostogradnju. Postao je član KPJ 1942. godine. Tokom rata zauzimao je visoku dužnost načelnika Tehničkog odeljenja Vrhovnog štaba. Odlikovan je brojnim ratnim odlikovanjima. Zbog posla kojim se bavio njegovi saborci su ga zvali "Vlada Rus – mostoubica".³²

U borbi jugoslovenskih patriota protiv fašizma značajan doprinos je dao poznati bakteriolog, doktor medicinskih nauka N. Černozubov. On je postao načelnik epidemiološkog odseka Vojnog štaba. Nosilac je mnogih visokih odlikovanja. Po završetku rata nastavio je da se bavi stručnim radom i predavao je na Medicinskom fakultetu u Beogradu.³³

Boreći se zajedno sa jugoslovenskim drugovima po oružju, na bojnopolju su pali mnogi ruski emigranti, među njima N. Nemirovič Dančenko, Jakovenko, Gersdorf, Rjabov, Gavrilova i drugi. Fašisti su zverski mučili sve one za koje su saznali da pomažu NOP na bilo koji način. Tako su ubijene studentkinja I. Berdajeva, medicinska sestra Pjatnicka, lekar E. Šeremjet. Partizanima su prilazila čak i deca. Iz Užica je u partizansku jedinicu prispeo i 14-godišnji Lav Popov. Tokom celog Drugog svetskog rata on se odvažno borio u redovima Druge proleterske brigade. U borbi protiv fašizma, svoj život je dao i major A. I. Popov. On je kao komandir vojno vazdušnih snaga poginuo 16. oktobra 1944, izvodeći svoj 24. partizanski let.³⁴ Među žrtvama rata je i talentovani emigrantski pesnik A. P. Durakov. Deo njegovih stihova, koji su odisali patriotizmom, ostao je neštampan. Durakov je uhapšen pod optužbom da je tajno organizovao odlazak svojih drugova u partizane i streljan je. Ukazom Predsedništva Vrhovnog sovjeta SSSR-a, Durakov je posmrtno odlikovan Ordenom otadžbinskog rata II reda.³⁵

Pored pojedinačnog učešća u Nop-u i antifašističkoj borbi, ruski emigranti u Beogradu su sredinom 1941. godine osnovali Savet sovjetskih patriota (SSP). SSP je bila ilegalna, antifašistička, prosovjetski orijentisana organizacija. Njoj su uglavnom pripadali predstavnici drugog pokolenja ruskih emigranata u Jugoslaviji, među kojima su upadljivo bili brojni bivši učenici Ruske gimnazije u Beogradu. Broj članova je bio mali, jer su mnogi njegovi potencijalni pripadnici otišli u partizane, drugi oterani u konclogore, a treći upućeni na prisilni rad u Nemačku. SSP je 1943. imao svega 80 članova. Po svojoj strukturi SSP je bio podeljen na trojke. Prvu je činio

32 Л.К. Шкаренков, н. д. 234; Тесемиников, н. н. 136.

33 В.А. Тесемиников, н. н. 136.

34 В.А. Тесемиников, н. н. 137.

35 Л.К. Шкаренков, н. д. 234.

Centralni komitet u sastavu Fjodor Vistoropski, Vladimir Lebedev i I. Odišelidze. Lebedev je pre Drugog svetskog rata bio direktor redakcije lista *Ruski arhiv* i autor mnogih antifašističkih članaka štampanih u njemu. Sredinom 1944. godine došlo je do provale u organizaciji SSP i tom prilikom su uhapšeni neki od rukovodilaca. Vistoropski je 11. avgusta 1944. godine doveden u logor na Banjici, a nakon petnaestodnevnog boravka u njemu Gestapo ga je odveo na prisilan rad.³⁶ Lebedev je takođe bio uhapšen ali je nakon saslušanja pušten na slobodu.³⁷ Odišelidze je poginuo u borbi. Oslobođenje Beograda 1944. godine dočekala je samo šaka ruskih pripadnika pokreta otpora, bez rukovodstva. Među članovima SSP isticao se pesnik i književni kritičar, bivši đak Ruske gimnazije i maturant prve generacije, docent Beogradskog univerziteta i doktor filologije Ilja Goleniščev-Kutuzov, zatim književni kritičar Gulin, doktor pravnih nauka, profesor Aleksejev i drugi. Savez je održavao tesne veze sa partizanima u Sremu, Šumadiji i Južnoj Srbiji, upućujući u njihove redove svoje sugrađane i Srbe dobrovoljce, a među njima i sovjetske ratne zarobljenike, koji su bežali iz fašističkih logora. Članovi organizacije su se bavili štampanjem letaka, proglosa, sakupljanjem sanitetskog materijala, oružja i novca, obezbeđivanjem ilegalnih stanova i skrivanjem onih kojima je pretilo hapšenje od strane Nemaca. U operacijama koje su vođene prilikom oslobađanja Beograda, članovi SSP-a su pružili srazmerno veliku pomoć borcima Crvene armije i Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Oni su pomagali kao vođiči i tumači, a više njih se priključilo Crvenoj armiji.³⁸ Jedan od takvih bio je i potomak slavnog romanopisca N. I. Tolstoj. On je 1944. godine stupio u Crvenu armiju, a po završetku rata 1945. vratio se u Moskvu, kao jedan od retkih koji je ponovo došao u svoju domovinu. Sudbina ruskih emigranata, koji su se borili kao antifašisti, posle Drugog svetskog rata je tragična. Po rečima N. I. Tolstoja, one koji su se vratili u Sovjetski savez smatrali su belim, a one koji su ostali u Jugoslaviji posle 1948. godine i Rezolucije Kominforma, Staljinovim špijunima.³⁹ Ne zna se kojima je bilo teže.

Sudbina ruskih emigranata, posmatrano u celini, u toku Drugog svetskog rata još jednom potvrđuje da su u ratovima i pri velikim društvenim promenama sa svim svojim krajnostima i isključivostima najveće žrtve bili ljudi.

36 IAB, UGB, BL, knj. VIII, r. br. 23443. Podatak je dobijen od Evice Micković iz neobjavljenog rukopisa o ruskoj emigraciji u Beogradu u periodu 1941-1944.

37 IAB, UGB, SP, IV 2/7a k 165/8; E. Micković, navedni rukopis.

38 Л.К. Шкаренков, н. д, 234; В.А. Тесемников, н. н, 137; В.И. Косик, Руская Югославия: фрагменты истории 1919-1944, Славяноведение, но. 4, Москва 1992, 31-32.

39 В.И. Косик, н. н, 31-32.

Mirjana Obradović

Summary

Two Extremes in the Political Activity of Russian Émigrés in Serbia (1941-1945)

The work shows two extreme attitudes of Russian émigrés toward the German occupying authority in Serbia during World War II. Russian emigrants most directly collaborated with the occupier by participating in intelligence activities. Estimates suggest that some 200 Russian emigrants worked for the Gestapo and Abwehr. They spied and denounced both their compatriots and local population.

On the other hand, in mid-1941 the Alliance of Soviet Patriots (SSP) was founded in Belgrade as an underground organization for the cooperation with the National Liberation Movement, which had some 80 members. In the final battles for liberation of Serbia, SSP assisted the Red Army as guides and interpreters.

The fate of Russian émigrés during World War II is another piece of evidence that in wars and major social changes, with all entailing extremes and intolerance, people were the greatest victims.